

Dr Marko Trajković,
Docent na Pravnom fakultetu u Nišu

TEORIJSKOPRAVNI ASPEKT LJUDSKOG DOSTOJANSTVA KAO TEMELJNE VREDNOSTI EVROPSKE ZAJEDNICE NARODA

Abstrakt

Teorijskopravni aspekt ljudskog dostojanstva treba da ukaže na to da pravne i političke vrednosti Evrope i njenih naroda kao što su: pravda, pravna sigurnost, demokratija, sloboda, jednakost, solidarnost i tolerancija imaju status centralnih vrednosti Evrope, ali, i to da su istovremeno integrisane u temeljnu vrednost – ljudsko dostojanstvo. Ljudsko dostojanstvo se može koristiti kao moralna, pravna i politička kategorija za izražavanje celovito, odnosno holistički shvaćene koncepcije ljudskih prava. Posmatrano sa aksiološke ravni značaj ljudskog dostojanstva sve više prodire u pravnu svest ljudi. Poštovanje ljudskog dostojanstva, kao osnovne vrednosti i humanistički stav naspram čoveka, nalažu безусловnu spremnost Evrope i njenih naroda, da se svako ljudsko biće posmatra i brani kao stvarnost kojom se ne može raspolagati.

Ključne reči: ljudsko dostojanstvo, moralna obaveza, ljudska prava, individualna ljudska prava.

UVOD

Ljudsko dostojanstvo je „izraz istine“ o dostignutom nivou primene centralnih evropskih vrednosti, istovremeno je i vrednost svakog čoveka, koja je neuporedivo veća od bilo koje materijalne ili novčane vrednosti. Gotovo svugde imamo „nešto“ što se može podvesti pod pojam ljudskog dostojanstva, ono ima različita imena i donekle različite oblike na različitim mestima. Ali, odvajkada postoji čovekova težnja ka poštovanju od strane svojih bližnjih i vera da zasluži poštovanje, dok ne čini zlo. Iz ovih razloga na tlu Evrope narasta entuzijazam u pogledu zaštite ljudskih prava i

ostvarenja ljudskog dostojanstva.¹ Dakle, pojam *dignitas*, koji se nekada, po definiciji, pripisivao aristokratiji, danas je vezan za pojam ljudskog dostojanstva koje pripada svim ljudima. Istovremeno, dostojanstvo je i merilo delovanja društva i države na ljude i njihova prava. Konceptija ljudskog dostojanstva kao temeljne vrednosti Evrope i njenih naroda, počiva na Kantovoj aksiološkoj postavci čoveka. Prema kojoj, u ljudima valja tražiti svrhu a ne sredstvo, jer je čovek u svom dostojanstvu apsolutna, a ne relativna vrednost. Prema Kantu, ljudsko dostojanstvo nema relativnu vrednost ili „cenu“, ono je osnovni uslov i svrha po sebi, i poseduje unutrašnju vrednost svakog pravnog i političkog promišljanja. Savremena svest evropskih naroda služi se Kantovim kategoričkim imperativom, kako bi izrazila neslaganje sa povredama ljudskog dostojanstva, zato što se ono vređa često na tako istančan način da se njegova povreda ne može sankcionisati pravom.

1. KANTOVO ZASNIVANJE LJUDSKOG DOSTOJANSTVA KAO VREDNOSTI

Moralni i pravni zakoni u svojoj čistoti i autentičnosti, do čega je društvenoj i pravnoj praksi najviše stalo, mogu se sačiniti jedino na osnovu poštovanja ljudskog dostojanstva.

Kant smatra, da vlast, bogatstvo, čast, čak i zdravlje i čovekovo zadovoljstvo svojim društvenim položajem, ulivaju smelost, a time češće i obest, ako ne postoji dobra volja koja ispravlja njihov uticaj na ljudsku dušu, pa time i na celokupan princip delanja, čineći ih „opšte-svrhovitim“.² Prema njemu, nijednom umnom i „nepriistrasnom posmatraču“ nikada se neće dopasti neprekidno blagostanje nekog

¹ Jednostavan primer za ovo daje Entoni Apaja. Slobodni građani Asentea, gde je odrastao, u periodu pre nego što su Britanci pretvorili Ganu u svoju koloniju, bili su zaokupljeni idejama ličnog dostojanstva, poštovanja i samopoštovanja. Iskazivanje dužnog poštovanja prema drugima bila je „glavna preokupacija“ u društvenom životu Asentea, kao i što je to bila i odgovarajuća zabrinutost zbog gubitka poštovanja, zbog sramote i omalovažavanja. Baš kao što su se evropski liberalizam i „demokratski sentiment“ dalje razvijali tako što su svakom muškarcu i ženi pripisivali dostojanstvo, koje je feudalno društvo davalo samo aristokratiji.

² Imanuel Kant, *Zasnivanje metafizike morala*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1981, str. 23.

čovjeka, koje ne „ukrašava“ nijedna crta neke čistote i dobre volje. Tako, prema Kantu, izgleda da dobra volja čini neophodan uslov dostojanstva umnog bića.³

Praktična nužnost pravne čestitosti, shvaćena na Kantov način, zahteva da se prema drugim ljudima odnosimo kao prema svrsi, a ne kao prema sredstvu. Ona se zasniva na volji umnog bića, koja se istovremeno posmatra i zakonodavno. Dakle, um primenjuje svaku maksimu volje kao opšte zakonodavnu na svaku drugu volju, a i na svaku radnju prema samom sebi. To se ne čini zbog neke druge praktične pobude ili buduće koristi, već na osnovu ideje o dostojanstvu umnog bića, koje se ne pokorava nijednom drugom zakonu osim onom koji u isto vreme ono samo postavlja.⁴

Formulacija „cilja po sebi“ upotrebljava se za razlikovanje dve vrste moralnih grešaka. Upotrebiti drugog, znači postupiti prema njemu ili njoj, kao prema stvari, a ne kao prema čoveku. Prema Kantovom objašnjenju, upotrebiti drugog nije samo učiniti nešto što drugi ne želi i na šta ne pristaje, već učiniti nešto na šta drugi ne može da pristane.⁵ Za razliku od drugih pozivanja na pristanak, kao merilo pravednog postupanja, Kant držeći se svog osnovnog filozofskog stanovišta se ne poziva na hipotetički pristanak idealno racionalnih bića. On traži ono što je potrebno da se drugima omogući da pristanu ili ne pristanu. Ovo ne znači da aktuelno neslaganje može prinudno biti oboreno na temelju toga što je pristanak barem učinjen mogućim – jer će sama činjenica rušenja aktuelnog nepristajanja po sebi biti prinudna, pa će stoga onemogućiti pristanak. Kantovo tvrđenje znači, da princip koji moramo da prihvatimo, ako nećemo da upotrebljavamo druge, treba da bude princip poštovanja ljudskog dostojanstva koji je univerzalan.

U Kantovom „carstvu svrhe“, sve ima ili neku cenu ili neko dostojanstvo.⁶ Ono što ima cenu je takvo da se na njegovo mesto može postaviti nešto drugo kao njegov ekvivalent. Naprotiv, ono što je uzvišenije od svake cene, ono što ne dopušta nikakav ekvivalent, je ljudsko dostojanstvo.

Opšte ljudske sklonosti i potrebe, prema Kantu, imaju „pijačnu cenu“.⁷ „Afektivnu cenu“ imaju naša uživanja u „besciljnoj igri naših duševnih moći“. Uslov pod

³ Imanuel Kant, *Zasnivanje metafizike morala*, str. 24.

⁴ Ibidem, str. 81-82.

⁵ Na primer, varalice onemogućavaju svojim žrtvama da pristanu na njihovu zamisao.

⁶ Imanuel Kant, *Zasnivanje metafizike morala*, str. 82.

⁷ Ibidem, str. 82.

kojim je jedino „nešto kadro da sačinjava svrhu samu po sebi“, nema relativnu vrednost, nema cenu, već poseduje unutrašnju vrednost i to je dostojanstvo.⁸ Za Kanta, moralnost predstavlja uslov pod kojim jedino neko umno biće može da bude svrha po sebi. A na osnovu te moralnosti, moguće je da se u „carstvu svrha“ bude jedan njegov „zakonodavni član“. Dostojanstvo se, prema Kantu, jedino nalazi u čoveku, pod uslovom da je čovek sposoban za moral.

Veština, marljivost u radu i priroda ne sadrže ništa što bi u nedostatku unutrašnje vrednosti, odnosno dostojanstva mogli da postavimo na njegovo mesto. Zakonodavstvo mora da uvažava ljudsko dostojanstvo, odnosno „bezuslovnu, neuporedivu vrednost“, za koju Kant zahteva poštovanje kao „doličan izraz ocene koju umno biće može o njoj da ustanovi“.⁹ Autonomija je, prema Kantu, osnov ljudskog dostojanstva, i svake umne prirode.

Poštovanje ljudskog dostojanstva, zahteva da se svako umno biće kao svrha sama po sebi mora u isto vreme da posmatra kao „opšte zakonodavno“ u pogledu svih zakona, kojima ono ikad može biti potčinjeno. Za Kanta, je ljudsko dostojanstvo „nepopustljiv propis volje“.¹⁰

2. ZNAČAJ LJUDSKOG DOSTOJANSTVA DANAS

U ubrzanom tempu istorijskog procesa razvoja, u kojem se nalazimo, ističu se dva faktora kao obeležja razvoja Evrope, koji je ranije nastupao sasvim lagano. Najpre, to je nastajanje svetskog društva, u kojem su pojedine političke, privredne i kulturne sile sve više međusobno upućene jedna na drugu, i u svojim različitim životnim prostorima se međusobno dodiruju i prožimaju. Potom, to je razvoj čovekovih mogućnosti, moći da se nešto napravi i razori, koje, daleko preko svega onoga na šta smo do sada navikli, nameće pitanje moralne kontrole moći kroz uvažavanje ljudskog dostojanstva. Pitanje je kako će njihovo zajedničko postojanje da odvede Evropu na pravi put i da izgradi zakonski, na odgovornosti zasnovan oblik zajedničkog života evropskih

⁸ Imanuel Kant, *Zasnivanje metafizike morala*, str. 82.

⁹ Ibidem, str. 84.

¹⁰ Ibidem, str. 88.

naroda? Do toga će doći jedino putem uvažavanja ljudskog dostojanstva na svakom nivou društvenog i državnog delovanja.

Ljudsko dostojanstvo i moralna solidarnost su istorijski povezani sa stvaranjem i razvojem modernih političkih kultura na tlu Evrope. Ovo se ogleda i u razvoju ustavnih tradicija evropskih naroda. Efikasna „transnacionalna“ saradnja mora da posegne za pojmom ljudskog dostojanstva da bi ostvarila ljudska prava.¹¹

Ljudska prava su danas u suštini osmišljena tako da potvrde i uvećaju ljudsku delatnu sposobnost i u tome zavise od ideje ljudskog dostojanstva. Dakle, bez ideje o ljudskom dostojanstvu nije moguće održati verovanje u ljudska prava. Nije moguće da se nađe utemeljenje za dužnost da se druga ljudska bića ne podvrgavaju mučenju ili zlostavljanju, ako ne postoji neka primarna ideja o tome da ljudska bića imaju pravo na „ultimativno poštovanje“.

Majkl Ignjatijef u svom delu „Ljudska prava kao politika i idolopoklonstvo“, navodi nas citiranjem „Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima“ na vezu između ljudskih prava i ljudskog dostojanstva: „Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svešću i treba jedni prema drugima da postupaju u duhu bratstva“.¹² Dakle, ljudska prava su utemeljena na slobodi, jednakosti i dostojanstvu.

U ovim okolnostima danas veliki deo političke aktivnosti država, označava kao svoju centralnu temu pitanje ljudskog dostojanstva i njegovog priznavanja. Ljudska bića danas neprestano traže da drugi priznaju njihovo dostojanstvo. Borba za priznavanje ljudskog dostojanstva nije ekonomske prirode, ono što se traži je, prema Fukojami, iskazivanje poštovanja na način za koji mi mislimo da smo zaslužili.¹³ Poštovanje ljudskog dostojanstva, označava i prihvatanje činjenice da postoji nejednakost raspodele imovine, odnosno onoga što je Džems Medison nazvao „različitim i nejednakim sposobnostima sticanja imovine“.¹⁴

Sa antropološkog i moralnog stanovišta, svi ljudi su jednaki i shodno tome trebalo bi da uživaju isto ljudsko dostojanstvo, bez obzira na bilo kakve razlike koje inače

¹¹ Bez moralne imaginacije da doživimo bol drugih kao da je naš sopstveni, ne može da postoji ljudsko dostojanstvo i moralna solidarnost.

¹² Majkl Ignjatijef, *Ljudska prava kao politika i idolopoklonstvo*, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str. 28.

¹³ Frensis Fukojama, *Naša posthumana budućnost*, CID, Podgorica, 2003. str. 172.

¹⁴ Ibidem, str. 172.

među njima postoje – imovinske, obrazovne, rasne, verske i ideološke. Dakle, ljudsko dostojanstvo je skup osobenih svojstava čoveka koja ga određuju kao ljudsko biće, različito od drugih bića po svom umu, slobodi i stvaralaštvu. Ukoliko su ove sposobnosti razvijenije, utoliko je dostojanstvo veće, a postignuto je potpuno dostojanstvo kad su sve ljudske osobnosti razvijene do najvišeg mogućeg stupnja. Takvo ljudsko dostojanstvo predstavlja vrednost koju treba poštovati i nameće obrasce ponašanja kako samog nosioca dostojanstva prema samom sebi, tako i prema drugima, shodno principu jednakosti. Čovek je zbog svoje slabosti ili zbog prilika u kojima živi i zbog ponašanja drugih, često u takvim uslovima da pada ispod nivoa svog dostojanstva.

Ljudsko dostojanstvo je u načelu jednako u svim ljudima, jer su svi kao ljudi jednaki u svojoj slobodi i stvaralaštvu. Ali, iako načelno, imaju isto dostojanstvo, ono u stvarnom životu ne može da se ostvari u potpunosti za sve, jer zato nedostaju uslovi, i to najpre materijalni – nema dovoljno dobara i ostalih društvenih uslova da bi svaki čovek mogao da dostigne svoje puno dostojanstvo.¹⁵ Shodno tome, ljudi imaju pored prirodnog, odnosno urođenog dostojanstva i društveno dostojanstvo, koje nije jednako za sve pa ima i onih sa više i onih sa manje dostojanstva.¹⁶

Ljudsko dostojanstvo kao vrednost mora da prizna svaki pravni sistem. Time će ljudsko dostojanstvo postati pravna vrednost, odnosno društvena vrednost koju pravo najpotpunije ostvaruje. Međutim, pravo nije najpogodnije sredstvo za ostvarenje ljudskog dostojanstva, naročito zbog svoje prinude. Ljudsko dostojanstvo se vređa često na tako istančan način da se ne može sankcionisati pravom, jer postupci kojima se vređa nisu tako grubi da bi mogli biti shvaćeni kao pravni prekršaji, a i teško ih je dokazati, tako da se pravom mogu sankcionisati samo najgrublji postupci protiv ljudskog dostojanstva. Čak je pravo bilo, a i sada je jedno od sredstava za povredu ljudskog dostojanstva, kada podržava grube razlike u dostojanstvu.

Ipak, dostojanstvo je i pravna vrednost i pravo treba da ga štiti u najvećoj meri, uz primenu svojih odgovarajućih sredstva.

¹⁵ O tome detaljnije videti u: Radomir Lukić, *Sistem filozofije prava*, Savremena administracija, Beograd, 1992, str. 228, 404 i 477.

¹⁶ Ima društava s takvom materijalnom oskudicom da samo mali broj ljudi može da dostigne manje-više, potpuno ljudsko dostojanstvo. Većina čak ima manje dostojanstvo, ili ga sasvim gubi, te se i ne smatra ljudima. Tako se u robovlasničko doba smatralo, da robovi nisu ljudi, što je bilo u osnovi uslovljeno stupnjem društvenog razvoja, koji je za sobom povlačio i odgovarajuću svest.

3. OBLICI POVREDE LJUDSKOG DOSTOJANSTVA

Ako su „sporazumi bez mača samo reči“¹⁷, onda su to i ljudska prava bez uvažavanja ljudskog dostojanstva. Poštovanje ljudske delatne sposobnosti ili ljudskog dostojanstva podrazumeva, ako ne i prihvatanje, širokog raspona razumnih pogleda o utemeljenju ljudskih prava. Ovo zato što se sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svešću i moraju jedni prema drugima da postupaju u duhu bratstva, što međutim nije slučaj.¹⁸

Međutim, i sam pojam ljudskog dostojanstva nosi u sebi polje nejasnosti, koje samo po sebi dovodi u pitanje ostvarenje ljudskih prava. Dakle, postoje izvesne nedoumice u vezi sa ljudskim dostojanstvom. Postoje mnogi oblici i izrazi ljudskog dostojanstva, a neki od njih nam izgledaju kao izrazito nehumani. Rituali polnih inicijacija, kakvo je, na primer, genitalno odstranjivanje, povezani su sa idejom o ženskom dostojanstvu i vrednosti. Slično tome, je i nametanje uloge ženama koju svetovne žene doživljavaju kao ugnjetavanje ali koja, prema shvatanju religioznih žena, ispunjava i poštuje njihovo dostojanstvo. Zato nas ideje o dostojanstvu, koje bi trebalo da ujedine različite kulture u nekoj zajedničkoj posvećenosti ljudskim pravima, zapravo dele. Ne postoji lako rešenje za kulturno specifičan i relativan karakter ideje ljudskog dostojanstva. Naš predlog je da se dostojanstvo poveže sa delatnom sposobnošću, pod pretpostavkom da bi se tako kulture mogle složiti, da ono što je bitno, jeste pravo ljudi da dostojanstvo tumače kako sami žele, a ne samo kao sadržaj koji mu kulture daju.

Ipak, ne možemo da prenebregnemo činjenicu da u nekim društvima ima više razloga da se dostojanstvo povezuje sa slobodnim delanjem, nego u nekim drugim. Ideja dostojanstva implicitna u tekstovima o ljudskim pravima, uglavnom je preuzeta iz klasičnog evropskog ideala republikanskog građanstva, iz političke koncepcije prema kojoj ljudska bića imaju pravo da učestvuju u donošenju zakona kojima će se

¹⁷ Tomas Hobs, *Levijatan*, Gradina, Niš, 1991, str. 176.

¹⁸ U svom delu *Zar je to čovek*, Primo Levi opisuje kako ga je ispitivao dr Panvic, šef odseka za hemiju u Aušvicu. Osigurati mesto na odseku bilo je pitanje života ili smrti. Ako bi Levi uspeo da ubedi Panvica u to da je kompetentan hemičar, mogao bi da izbegne gasnu komoru. Dok je Levi stajao s jedne strane doktorovog stola, u svojoj uniformi zatvorenika koncentracionog logora, dr Panvic ga je netremice posmatrao. Levi je kasnije pisao, da to nije bio pogled između dva čoveka, već da je taj pogled odslikavao svu suštinu „velikog ludila Trećeg Rajha“. Primo Levi, *If This Is A Man*, Abascus, London, 1987, pp. 111-12. Navedeno prema: Majkl Ignjatijef, *Ljudska prava kao politika i idolopoklonstvo*, str. 31.

potčinjavati, da slobodno diskutuju o njihovom značenju i da budu zaštićeni od proizvoljnog vršenja vlasti. Ljudsko dostojanstvo se izražava u političkoj i građanskoj slobodi, u individualnom izboru i kolektivnoj solidarnosti.

O ljudskom dostojanstvu je teško govoriti kada je ugrožena ideja slobode. Ironija je u tome što nas često baš oni kojima je sloboda oduzeta, robovi i zatvorenici, najbolje podsećaju na vezu između ljudskog dostojanstva i slobode. Oni odbijaju da se odreknu neznatnog dela autonomije koja im je ostavljena i koriste je kako bi potvrdili svoj nepokoreni doživljaj samosvojnosti. Zato ovde imamo lanac povezivanja koji spaja ideju dostojanstva sa idejom slobode, a potom jednu i drugu, sa sposobnošću da se održi i izrazi lični identitet.

Ova veza između ugrožavanja ličnog identiteta i ugrožavanja ljudskog dostojanstva može nekome delovati kao suviše evropska i previše individualistička. U mnogim društvima, identitet koji pojedinci izražavaju nije toliko lični identitet, koliko je identitet plemena ili grupe sa kojim je pojedinac povezan. Ali, čak i u ovom slučaju, gde se delatna sposobnost upotrebljava kako bi se izrazio identitet koji je prevashodno društveni, dostojanstvo koje je izraženo ostaje i dalje dostojanstvo pojedinca koji ga izražava.

Izgleda da ne postoji način da se zaobiđe na individualistički način shvaćeno ljudsko dostojanstvo, ma koliko ono bilo definisano kao društveno. Izražavati „polovno dostojanstvo“ ono koje nije artikulirano kao sopstveno, isto je što i nemati dostojanstvo. Tako, taj isti lanac povezivanja koji spaja dostojanstvo, slobodu i identitet povezuje ova tri sa individualnošću. Ovaj lanac povezivanja možda jeste evropski po svom poreklu, ali njegova primenljivost nije određena poreklom. A čini se da primenljivost ljudskih prava, njihova „popularnost“ izvan granica Evrope, zavisi od sposobnosti jezika da „prizove san“ o dostojanstvenom individualnom identitetu u misli ljudi čije kulture nisu dozvolile takve snove.

Ne postoji način da se zaobiđe individualizam sadržan u ovoj ideji dostojanstva i umesto što se izvinjavamo za naklonjenost individualizmu, treba da ističemo njegove prednosti. One postaju očigledne kada se u teorije i strategije ekonomskog razvoja uključi i perspektiva ljudskih prava i ljudskog dostojanstva. Perspektiva ljudskih prava usresređujući se na uvećanje ljudske delatne sposobnosti,

skreće pažnju na značaj nesputanog individualnog delanja kao pokretača ekonomskog razvoja. Dakle, na ovaj je način uspostavljena veza i između ugrožavanja ljudskog dostojanstva i ugrožavanja ekonomskog razvoja zemlje.

Ljudi kao članovi društva koje čine, imaju pravo na jednak moralni tretman i samim tim pravo na očuvanje ljudskog dostojanstva. Ljudska prava predstavljaju jezik, koji na sistematičan način otelotvoruje ljudsko dostojanstvo. Ukoliko ljudska prava vrše uticaj na ponašanje pojedinaca i država, možemo reći da napredujemo u moralnom smislu.

Dakle, ljudska prava koja predstavljaju sredstvo za ostvarenje ljudskog dostojanstva nisu „svetovna religija“. Ona ne predstavljaju veru, niti čine metafizički sistem. Učiniti ih takvim, značilo bi pretvoriti ih u vrstu idolopoklonstva, odnosno pretvoriti ih u humanizam koji se samom sebi klanja.

4. JEDINSTVO LJUDSKOG DOSTOJANSTVA, INDIVIDUALNIH PRAVA I INDIVIDUALIZMA

„Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima“ nije objava superiornosti evropske civilizacije, već je pokušaj da se spasu ostaci njenog prosvetiteljskog nasleđa od napada varvarstva Drugog svetskog rata. „Univerzalna deklaracija“ je pisana uz punu svest o Aušvicu. Svest o evropskom varvarstvu i nepoštovanju ljudskog dostojanstva je ugrađena u sam jezik preambule „Univerzalne deklaracije“.

„Univerzalna deklaracija“ jeste „potomak“ prosvetiteljstva, ali ona je pisana u vreme kada je vera u prosvetiteljstvo zapala u najdublju krizu. U tom smislu, ljudska prava i naglašavanje ljudskog dostojanstva nisu toliko objava superiornosti evropske civilizacije, koliko upozorenje Evropljana da ostatak sveta ne ponovi njihove greške. Najveća je bila idolopoklonstvo prema državi-naciji, zbog kojeg su pojedinci zaboravljali prirodno pravo koje im nalaže da se ne povinuju nepravednim naredbama. Pisci „Univerzalne deklaracije“ su verovali da je napuštanje ovog moralnog nasleđa bila predaja individualizma pred kolektivizmom, te da je ona dovela do katastrofe nacističkog i staljnističkog ugnjetavanja i povrede ljudskog dostojanstva. Insistiranje na individualizmu i ljudskom dostojanstvu predstavlja dobro promišljen pokušaj da se

ponovo uspostavi evropska prirodnopravna tradicija i evropske vrednosti, kako bi se delatna sposobnost pojedinaca zaštitila od totalitarne države. Ljudska prava imaju smisla, samo ako omogućavaju ostvarenje ljudskog dostojanstva i ako dodeljuju pojedincima ovlašćenja i imunitete. Ljudska prava je vredno imati samo ako se mogu upotrebiti protiv institucija koje vređaju ljudsko dostojanstvo. Kolektivna prava su neophodna da bismo zaštitili individualna prava i ostvarili ljudsko dostojanstvo. Dakle, krajnja svrha i opravdanje kolektivnih prava nije zaštita grupe kao takve, već zaštita pojedinaca koji je čine. Sukobi između pojedinaca i grupe će uvek postojati, naročito na polju očuvanja ljudskog dostojanstva, a individualna prava su tu da bi štitila pojedince u njihovom dostojanstvu. Jezik ljudskih prava koji odslikava i ljudsko dostojanstvo, se ne može analizirati reč po reč, niti se može prevesti na neindividualistički okvir. Jezik ljudskih prava i ljudsko dostojanstvo pretpostavljaju moralni individualizam i nemaju nikakvog smisa izvan te pretpostavke.

Pored toga, baš ovaj individualizam čini da ljudska prava postanu „globalna stvar“. Ljudsko dostojanstvo je jedini univerzalno raspoloživi moralni osnov lokalne sredine, koji daje legitimnost zahtevima žena i dece za zaštitu od ugnjetavanja kojima su izloženi u patrijarhalnim društvima. Ljudsko dostojanstvo je jedini osnov lokalne sredine, koji zavisnim licima omogućava da doživljavaju sebe kao moralna delatna bića i da se suprotstave praksi ugovorenih brakova, oduzimanju građanskih prava i kućnog ropstva, koja je ratifikovana snagom i autoritetom njihovih kultura. Ovi ljudi traže zaštitu svog dostojanstva, baš zato što ono daje legitimitet njihovom protestu zbog ugnjetavanja. Individualizam i ljudsko dostojanstvo postoje da bi presudili u tim sukobima, da bi definisali nesvodljivi minimum ispod kojeg kolektivni zahtevi ne smeju da idu pri ograničavanju života pojedinca. Usvajanje vrednosti individualne delatne sposobnosti i ljudskog dostojanstva, nužno ne podrazumeva nametanje evropskih vrednosti. Dakle, verovanje u pravo da se ne bude izložen mučenju ili zloupotrebi ne mora da znači usvajanje evropskih vrednosti, već znači prevlast dobra. Uprkos individualizmu, ljudska prava ne zahtevaju od svojih sledbenika da odbace kulturnu pripadnost grupe. Kao što kaže Džek Doneli, ljudska prava „pretpostavljaju da su sami

ljudi verovatno najpozvaniji, i u svakom slučaju na to ovlašćeni, da sebi izaberu dobar život“.¹⁹

Ono što individualizam i ljudsko dostojanstvo pretpostavljaju jeste pravo ljudi na izbor, a naročito pravo istupanja kada je izbor onemogućen.

Principi etičkog individualizma, koje daje Ronald Dworkin, „princip jednake važnosti“ i „princip posebne odgovornosti“ na najbolji način osvetljavaju značaj ljudskog dostojanstva i njegovu vezu sa individualizmom. Po Dworkinu, ova dva principa „etičkog humanizma“ su fundamentalna za svaku liberalnu tradiciju i oni zajedno oblikuju i podržavaju koncepciju jednakosti. Koncepcija jednakosti predstavlja preduslov ljudskog dostojanstva. Dworkin smatra, da „princip jednake važnosti“ s objektivne tačke gledišta, valja da nam ukaže na to da ljudski život nije uzaludan, a da „princip posebne odgovornosti“ ukazuje na posebnu i finalnu odgovornost ljudi za valjan život.²⁰ „Princip jednake važnosti“ ne zagovara to „da su ljudska bića ista ili jednaka u svemu: ne da su ona jednako racionalna, ili dobra, ili da su životi koje ona kreiraju jednako vredni. Jednakost koja je u pitanju ne odnosi se ni na kakvo vlasništvo tih ljudi već na važnost toga da njihovi životi postignu nešto, umesto da budu uludo utrošeni“.²¹ Međutim, „princip jednake važnosti“ zahteva da se s jednakom brigom odnosimo prema nekim grupama ljudi u određenim okolnostima. „Princip posebne odgovornosti“ vezan je za odgovornost individue za njen sopstveni život. Svaka osoba je odgovorna za to da li će dati smisao svom životu i raditi na sopstvenoj dobrobiti na najbolji mogući način, ili će, pak dopustiti da se dogodi suprotno. Prema Dworkinu, ovi principi „ne osuđuju život koji je tradicionalan i neuzbudljiv, niti koji je neobičan i ekscentričan, sve dok taj život nije nametnut nekome na osnovu suda nekog drugog da je baš to za njega pravi život koji treba da vodi“.²² Na ovaj način principi, za koje se zalaže Ronald Dworkin, omogućavaju ostvarenje ljudskog dostojanstva na svim nivoima društvenog života individue. „Princip posebne odgovornosti“ ne znači da ljudi ne treba da brinu o drugima i da mogu da rade

¹⁹ Jack Doneli, *Human Rights and Asian Values: A Defence of Western Universalism, The East Asian Challenge for Human Rights*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, p. 86.

²⁰ Detaljnije o tome videti u: Ronald Dworkin, *Sovereign Virtue – Theory and Practice of Equality*, Harvard University Press, Cambridge, London, 2000, p. 5.

²¹ Ibidem, p. 5.

²² Ibidem, p. 5.

šta god požele.²³ „Princip posebne odgovornosti“ ima različite dimenzije. Prosudjujuća dimenzija, pripisuje svakoj individui odgovornost za izbor određenog života kao prikladnijeg od nekog drugog načina života. Izvršna dimenzija ovog principa, nam ukazuje da individua takođe mora da donese mnoštvo odluka od koji će zavisiti da li će njene ambicije uopšte biti ostvarene. Askriptivna dimenzija, ukazuje na to da individua može da bude ponosna na odluke koje imaju dobre ishode, ali mora da prihvati i svaku krivicu koju nose one odluke koje se nisu pokazale dobrim. Materijalna dimenzija ovog principa nam govori da individua ima pravo na plodove svojih izbora, ali da mora da podnosi i eventualno „trnje s plodova“. Sve ove dimenzije čine moderno humanističko shvatanje ljudskog dostojanstva, i one predstavljaju donekle i sam sadržaj ljudskog dostojanstva.

Ova dva principa Dworkin sintetiše kroz pojam „samopoštovanja“. „Samopoštovanje“ obuhvata moralni odnos pojedinca prema drugima i spram sopstvene dobrobiti; ono obuhvata obavezu da se drugi tretiraju kao moralno jednaki i obavezu da se sopstveni život ispuni smislom i maksimumom kvaliteta. Princip „samopoštovanja“ ukazuje na vezu između „etičkog individualizma“ i ljudskog dostojanstva u sadržajnom smislu. Dakle, „etički individualizam“ čini ljudsko dostojanstvo. Suštinsko pitanje za „samopoštovanje“ je da smo mi sami, a ne neko drugi, odgovorni za naš život. Za Dworkina, tvrdnja da svaka osoba ima jednak interes i odgovornost za živote svih drugih ljudskih bića znači „smrt individualne odgovornosti“.

Ljudsko dostojanstvo se ostvaruje ako prihvatimo da je objektivno važno da ljudi žive dobro, da imaju odgovornost primarno kao individue za sopstveni život, da živeti dobro znači načiniti svet boljim mestom, sa više vrednosti u njemu. Ovo je moguće učiniti jedino ako nema svrstavanja i podele na one koji tvrde da je dobar život nužno religiozan i onih koji religiju smatraju samo opasnim supstitutom, kao i onih koji insistiraju na tome da je vredan život neprijateljski usmeren naspram tradicije.²⁴

I u ekonomskom smislu individualizam valja da zaštiti ljudsko dostojanstvo od „nedoličnosti“ tržišta. Test legitimnosti pravnog poretka, započinje sa dna, od onih kojima se vređa ljudsko dostojanstvo i koji nemaju moć da ga zaštite. Dakle,

²³ Ovaj princip zapravo znači da je osoba odgovorna za izbor koji je napravila na osnovu resursa i kulture kojoj pripada, ali ne pod tuđim uticajem.

²⁴ Detaljnije o tome videti u: Ronald Dworkin, *Sovereign Virtue – Theory and Practice of Equality*, p. 240.

umesto što se izvinjavamo za individualizam, trebalo bi da pažnju posvetimo drugom problemu, a to je kako stvoriti uslove u kojima su pojedinci na najnižim položajima slobodni da koriste ona prava koja žele i koja im omogućavaju život u dostojanstvu.

Diskurs prava je individualistički. Individualistički pristup pravima se pokazao kao efiksna brana protiv tiranije koja ugrožava ljudsko dostojanstvo. Individualizam je „minimalistička“ teorija o ljudskom dobru. On definiše i propisuje „negativno“, odnosno, ona ograničenja i nepravde koje svaki život, ma kako da se on doživljava, čine nemogućim. U isto vreme, on ne propisuje „pozitivan“ obim dobrog života koji ljudska bića mogu voditi.²⁵ Individualizam smatra, da su svim ljudskim bićima potrebne određene specifične slobode „od (nečega)“, on ne ide dalje sa definisanjem onoga u čemu bi trebalo da se sastoji sloboda „da (se nešto učini)“.

Sve odredbe kolektivnih ljudskih prava moraju biti usklađene sa garancijama individualnih prava i garancijama ljudskog dostojanstva, tako da pojedincima na kraju ne budu oduzete bitne slobode i ljudsko dostojanstvo zarad grupe.

Isaija Berlin je izneo tvrdnju da u vremenu nakon Holokausta svest o nužnosti prava zasnovanog na moralu i ljudskom dostojanstvu, nije bila potkrepljena verovanjem u razum već sećanjem na užase. „Zbog toga što su ova pravila prirodnog prava bila gažena, mi smo bili primorani da postanemo svesni njihovog postojanja“.²⁶

Nema nijednog suda ili vlasti, koja bi mogla da, putem nekog priznatog postupka, dozvoli ljudima da daju lažne iskaze ili da slobodno muče ili masakriraju druge ljude iz zadovoljstva i da time vređaju ljudsko dostojanstvo.

Holokaust je pokazao kako izgleda svet kada se čistoj tiraniji da potpuna sloboda da iskorišćava prirodnu ljudsku svirepost i gazi ljudsko dostojanstvo. Bez Holokausta, dakle, ne bi moglo biti ni „Univerzalne deklaracije“. Dalje, bez Holokausta, a to je zabrinjavajuće, ne bi moglo biti ni bezuslovne vere u ljudsko dostojanstvo. Holokaust ukazuje na dobro promišljenu nužnost individualizma, i na ljudsko dostojanstvo.

²⁵ Razlikovanje termina – negativna sloboda, pozitivna sloboda, sloboda od (nečega), sloboda da (se nešto učini) – predložio je Isaija Berlin u: Isaiah Berlin, *Two Concepts of Liberty, The Proper Study of Mankind*, Chatto and Windus, London, 1998, pp. 191-243. O „minimalističkim“ teorijama o dobru videti u: John Rawls, *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge, 1970.

²⁶ Isaiah Berlin, *European Unity and Its Vicissitudes, The Crooked Timber of Humanity*, Chatto and Windus, London, 1991, pp. 204-205.

Majkl Peri tvrdi da je ideja o ljudskim pravima i ljudskom dostojanstvu „neizostavno religiozna“.²⁷ Osim ako ne mislite, navodi on, da su ljudska bića sveta, ne postoji nijedan uverljiv razlog da se veruje da bi njihovo dostojanstvo trebalo da bude zaštićeno pravima. Samo religiozni koncept ljudskih bića, kao dela Božije ruke, može da održi ideju da bi pojedinci trebalo da imaju neprikosnovena prava.

Humanisti „ne obožavaju“ ljudska prava doslovno, ali koriste njihov jezik kako bi pokazali da postoji nešto što je sveto u dostojanstvu svakog živog bića. Dakle, mora da postoji neka „moralna linija“ koju nijedno ljudsko biće ne može preći, a to je dostojanstvo.²⁸

Valja se zapitati zašto je ljudskim pravima uopšte potrebna ideja o ljudskom dostojanstvu koja ukazuje na svetost ljudskog bića? Ako ideja ljudskog dostojanstva znači da ljudski život mora da bude poštovan i zaštićen, zašto to dokraja ne garantuju ljudska prava i mehanizmi za njihovo ostvarivanje? Zašto nam je potrebna ideja ljudskog dostojanstva da bismo verovali da ljudska bića nisu slobodna da čine šta im je volja sa drugim ljudskim bićima, odnosno, da ljudska bića ne bi trebalo da budu pretučena, mučena, prisiljavana, indoktrinirana, niti na bilo koji drugi način žrtvovana protiv svoje volje?

Ova pitanja o ljudskim bićima i njihovim postupcima, govori nam koncepcija ljudskih prava, ukazuju na neophodnost poštovanja ljudskog dostojanstva u svim oblastima života. Ljudsko dostojanstvo štiti čoveka od surovosti, i ovlašćuje ga na ono što čini jezgro građanskih i političkih prava. Oni koji insistiraju na tome da je građanska i politička prava potrebno dopuniti socijalnim i ekonomskim, iznose tvrdnju koje je tačna – da se individualna prava efikasno mogu vršiti samo unutar okvira u kojem su obezbeđena kolektivna prava – ali oni zamagljuje prioritetni odnos između

²⁷ Michael J. Perry, *The Idea of Human Rights: Four Inquires*, Oxford University Press, New York, 1998, pp. 11-41.

²⁸ U sovjetskim radnim kampovima, religiozni ljudi koji su pripadali toliko različitim ubeđenjima, kakva su judaizam i adventizam „sedmog dana“, dali su inspirativan primer neprikosnovenog dostojanstva. Slično tome, baš je religiozno ubeđenje inspirisalo pojedine katoličke sveštenike i laike da skrivaju Jevreje za vreme rata u Poljskoj. Konačno, crnački pokret za građanska prava u SAD ne može se razumeti ako se ne setimo uloge verskog vođstva, metafora i jezika u inspirisanju pojedinaca da rizikuju svoje živote za pravo glasa. I sekularizam, međutim, ima svoje heroje. Pesnikinja Ana Ahmatova u svojim delima govori glasom patnje svih žena, poput nje same, koje su izgubile svoje muževe i decu u Gulagu. Primo Levi, sekularni Jevrejin i naučnik, pruža svedočanstvo u ime onih koji su nastradali u Aušvicu. Njegov rad je primer svedočanstva o sposobnosti svetskog razuma da opiše „grandioznost zla“. Moralna hrabrost nalazi svoje izvore tamo gde može, a svetovni izvori jednako kao i religiozni, inspirišu heroje.

pojedinačnog i kolektivnog. Možda je individualna prava teško vršiti bez kolektivnih prava, ali se kolektivna prava bez individualnih okončavaju tiranijom koja je osnovni oblik povrede ljudskog dostojanstva.

Pol Gordon Loren svoje razmatranje o ljudskom dostojanstvu zaključuje na ovaj način da „moralna vrednost svake osobe predstavlja uverenje koje nijedna civilizacija ili narod ili nacija ili geografska oblast pa čak ni vek ne mogu doživljavati isključivo svojim“.²⁹ Loren smatra, da je evropska kultura pretvorila široko prihvaćene teze o ljudskom dostojanstvu i jednakosti u „radnu doktrinu prava“. Ova doktrina je, po njemu, došla iz Amsterdama, Sijene i Londona, odnosno, gde god su Evropljani težili da odbrane slobode i privilegije svojih gradova i poseda od plemstva i rastućih nacionalnih država.³⁰ Ovo prema Džeku Doneliju, ne treba shvatiti kao evropsku moralnu superiornost, već on ističe da „istorijska funkcija Deklaracije nije bila da univerzalizuje evropske vrednosti već zapravo da stavi neke od njih – na primer, rasizam, seksizam i antisemitizam – pod večnu zabranu.“³¹

Ljudsko dostojanstvo pruža viziju sveta, u kome ako su ljudskim bićima oduzeta građanska i politička prava, oni na osnovu svog dostojanstva mogu da zatraže zaštitu. Drugim rečima, iznad građanskih i političkih prava stoji ljudsko dostojanstvo.

Ljudsko dostojanstvo bi trebalo da putem pravničkih termina formuliše dužnosti ljudske savesti, u slučajevima kada se građanske i političke obaveze ili pokažu nedovoljnim da spreče zloupotrebe, ili kada se potpuno dezintegrišu.

Ljudsko dostojanstvo nam je neophodno kao pojam i fenomen, da bi kako smatra Avišai Margalit „prevazišli svoju prirodnu indiferentost prema drugima“.³² Holokaust je pokazao zastrašujuću nedovoljnost svih navodno prirodnih ljudskih atributa sažaljenja i brige u situacijama u kojima ove dužnosti više nisu bile pravno sprovedene. Hana Arent u svom delu „Izvori totalitarizma“ iznosi mišljenje da su jevrejski građani u evropskim državama, pošto su im oduzeta njihova građanska i politička prava i kada su, konačno, bili „ogoljeni“ i mogli da se obrate svojim „dušmanima“ samo kao čista, „ogoljena“ ljudska bića, otkrili da čak ni „nagost“ ne izaziva sažaljenje kod njihovih

²⁹ P. G. Lauren, *Evolution of International Human Rights*, p. 11. Navedeno prema: Majkl Ignjatijef, *Ljudska prava kao politika i idolopoklonstvo*, str. 91.

³⁰ Majl Ignjatijef, *Ljudska prava kao politika i idolopoklonstvo*, str. 91.

³¹ Ibidem, str. 92.

³² Avishai Margalit, *The Ethics of memory*, Goethe University, Frankfurt, 1999, p. 12.

mučitelja. Kako to Hana Arent smatra „čini se da je čovek koji nije ništa drugo do čovek, izgubio same kvalitete koji omogućavaju da ga drugi ljudi tretiraju kao svog sapatnika“.³³

ZAKLJUČAK

Ljudsko dostojanstvo se javlja kao nezaobilazni činilac opstanka sveta. Činjenica da je doktrina o ljudskom dostojanstvu nastala na tlu Evrope, nije znak evropske moralne i pravne superiornosti, već je etička obaveza evropskih naroda. Ovo je naglašeno i činjenicom koja ne može da bude ignorisana, a to je Holokaust. Holokaust nam naglašava obavezu poštovanja i održanja ljudskog dostojanstva.

Duh individualnih prava, takođe predstavlja odliku evropskih naroda, koja je jedno od sredstava zaštite ljudskog dostojanstva. Zapravo, samo integralističko prožimanje ljudskog dostojanstva, individualizma i individualnih prava, omogućava adekvatnu zaštitu ljudi, ne samo od totalitarnih država, već i od totalitarnih društava.

Ljudsko dostojanstvo u svojoj punini, predstavlja temeljnu vrednost evropskih naroda, koja je doduše često bila predmet nepoštovanja i gaženja. Osnovno pitanje je kako je to moguće da i pored velikoj broja deklaracija o zaštiti ljudskih prava, ljudsko dostojanstvo kao temeljna vrednost koju ljudska prava valja da štite, biva predmet gaženja? Da li je moguće da su ljudska prava postavljena samo na formalnim osnovama, a da je njihov osnovni sadržaj – ljudsko dostojanstvo – ostavljeno po strani? Kako je moguće da istorija evropskih naroda, često ništa ne govori ni njima samima ni ostalom svetu?

U takvoj situaciji zadatak evropskih naroda se uvećava, oni nisu samo „nemi“ posmatrači civilizacijskog razvitka Evrope i sveta, već i aktivni moralni delatnici, čija delatnost prevazilazi pravne granice, koje su postavljene strogo formalno.

Evropski narodi predstavljaju zajednicu moralnih delatnika, čiji je osnovni zadatak da omogućuje opstanak najvećeg mogućeg broja ljudi u njihovom najpotpunijem dostojanstvu.

³³ Hanah Arent, *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt and Brace, New York, 1973, p. 300.

Marko Trajkovic, Ph.D. Professor
Faculty of Law, Nis, Serbia

**THEORETICAL AND LEGAL ASPECT OF THE HUMAN DIGNITY
AS
THE BASIC VALUE OF THE EUROPEAN COMMUNITY OF NATIONS**

Summary

Theoretical and legal aspect of the human dignity should point to the fact that legal and political values of Europe, and people living in Europe, values such as: justice, legal security, democracy, freedom, equality, solidarity and tolerance have the status of the central values of Europe, but are at the same time integrated in the fundamental value-human dignity. We can refer to human dignity as the moral, legal and political category for the purpose of expressing the complete and holistic concept of the human rights. From the point of view of axiology, the value of the human dignity is becoming the part of human consciousness more and more. Human dignity is "the expression of truth" about the reached level of the application of the central European values. At the same time it shows how society and state influence people and their rights. The concept of the human dignity as the fundamental value of Europe and people living in Europe is based on Kant's axiological theory of man, according to which one should look for purpose in people and not for means, for a man in his dignity is an absolute and not a relative value. As said by Kant, human dignity has no relative value or "price", it is the main cause and purpose by itself, and contains the inner value of every legal and political thinking. The contemporary consciousness of the European people uses Kant's categorical imperative so as to express the disagreement with the violation of human dignity, for it is often the case that the human dignity is insulted in such a subtle way that it can't be sanctioned by law. At the same time, doings that violate human dignity are sometimes not that brutal to be taken for a breach of a law, and are hard to prove also. Hence, law can sanction only the most brutal doings against human dignity. In fact, law is itself one of the means that violate human dignity. The respect of human dignity, as the basic value and attitude, prescribes the unconditional readiness of Europe, and the Europeans to view and protect every human being as the life that can't be owned.

Key words: human dignity, moral responsibility, human rights, individual human rights.

